

"החוקה החיה" –

מאת: יורם רבין*

החוקה האמריקנית בין עבר להווה

על "הפדרליסט" מאת א' המילטון, ג' מדיסון וג' ג'יי¹
ועל "הדמוקרטיה האמריקנית – הממשי, המדומה והכוזב" בעריכת א' גוטפלד²

א. הקדמה

החוקה האמריקנית היא כנראה המסמך החשוב ביותר בהיסטוריה של ארצות-הברית של אמריקה, הישג מפואר, והתרומה החשובה ביותר של אומה זו לתרבות המערב. "החוקה החיה" – אחד הכינויים לחוקה האמריקנית – אינה מסמך תאורטי בלבד, אלא מסגרת לחיים משותפים, גורם מלכד, של קבוצות שונות בחברה האמריקנית בימים עברו וגם כיום. בנוסף, החוקה האמריקנית הנה החוקה הוותיקה בעולם, והיחידה אשר נמצאת בשימוש רצוף מן המאה השמונה-עשרה ועד היום. האבות המייסדים של האומה האמריקנית, באמצעות החוקה, הצליחו ליצור מבנה משטרי שהתאים לצרכיה של החברה האמריקנית במשך למעלה ממאתיים שנה, על אף שאוכלוסייתה גדלה פי שישים ושינתה את אופייה בצורות רבות. בכך הגשימו את אחת ממטרותיהם העיקריות: כינון מסגרת משטרית יציבה, שבתוכה תוכל הדמוקרטיה האמריקנית לבצע את ההתאמות הנדרשות בשל שינויי העתים³. "אין ספק שתומס ג'פרסון הפריז כאשר תיאר כאלים את 55 נציגיהן של כמה ממדינות הקונפדרציה של אמריקה הצפונית, שניסחו בוועידה שכונסה במאי 1787 בפילדלפיה את חוקת היסוד החדשה של הברית. אך ברור כי רבים מסכימים עם טענת ההיסטוריון האמריקני צ'רלס בירד, מגדולי המפרשים של החוקה, כי מעולם לא נמצא בתולדות האסיפות המחוקקות 'כינוס של אישים כה עשירים בניסיון מדיני ובידיעה מעשית, המחוננים בהבנה עמוקה של גורמים מדיניים המניעים מעשי בני אדם ושל מהותו של הממשל'. 'הם אכן היו כפי שכוננו: הפילוסופים המדינאים'⁴.

שני ספרים שראו אור לאחרונה עוסקים בחוקה האמריקנית משתי נקודות מבט שונות על ציר הזמן: **הראשון, הפדרליסט** הוא קובץ מאמרים שנכתבו לפני יותר ממאתיים שנים כחלק מן הוויכוח שקדם לכינון החוקה של ארצות-הברית, שהתקיים בשנים 1787-1788. **השני, הדמוקרטיה האמריקנית הממשי, המדומה והכוזב** הוא אסופת מאמרים מהעת הזו בעריכתו של פרופ' א' גוטפלד, פרי עטם של חוקרים מישראל בני זמננו. קריאה בשני הספרים מהווה ניסיון מעניין לעמוד על התקוות והמיתוסים שנקשרו בשמה של החוקה האמריקנית בעבר לבין הפעלתה הלכה למעשה בסבך העתים ובעת הזו.

ב. הפדרליסט

הפדרליסט, אשר ראה לאחרונה אור בגרסה עברית, הוא קובץ של שמונים וחמישה מאמרים שנכתבו על ידי שלושה מדינאים אמריקנים – אלכסנדר המילטון, ג'יימס מדיסון וג'ון ג'יי – כחלק מן הוויכוח על כינון החוקה של ארצות-הברית, שהתקיים מספטמבר 1787 עד אוגוסט 1788. אף שמאמרי **הפדרליסט** פורסמו זה אחר זה בעיתונות הניו-יורקית (תחת שם העט "**פובליוס**"), הם נכתבו כמכלול אחד, והם מהווים את הפירוש המקיף ביותר שנכתב על ידי אישי הציבור שעמדו מאחורי המאמץ לנסח את החוקה האמריקנית⁵. לפיכך, הם מקור חשוב לפירוש החוקה, והם אף מצוטטים בפסקי דין של בית המשפט העליון האמריקני בבואו לפרשה⁶. **הפדרליסט** הוא ספר קלאסי המאגד דיון ברעיונות על רקע תקופת גיבושם, ואשר חשיבותו עומדת היום כאז. ג'ורג' ושינגטון הביע דעתו כי: "הפדרליסט יזכה לתשומת לבם של הדורות הבאים משום שנידונים בו בכנות עקרונות החירות ושאלות הממשל, שבני-האדם לעולם ימצאו בהם עניין".

עיון בפרקי **הפדרליסט** מוכיח, כי החוקה נוסחה כמסמך פרקטי ורציונלי הבא לפתור בעיות מהחיים הן בהתבסס על ניסיונות היסטוריים קודמים (כגון הדמוקרטיה האתונאית) והן בהתבסס על רעיונות מופשטים של פילוסופים והוגי דעות של מדע המדינה (כגון רעיונות תנועת ההשכלה והגותם של מונטסקייה והוגים אנגלים כג'יימס הרינגטון, ג'ון מילטון וג'ון לוק). נקודת המוצא היא **רציונליזם**. במאמר הפתיחה, שנכתב על ידי המילטון, מזהה פובליוס את אחד מקווי הייחוד של המפעל החוקתי האמריקני: האמונה כי בני אדם יכולים, בעיקרון, לעצב את גורלם בעצמם. הוא אומר: "רבים אמרו כי דומה שנפל בגורלם של אנשי הארץ הזאת להכריע, בהתנהגותם ובמופת שיציבו, בשאלה החשובה אם אמנם חברות של בני אדם מסוגלות או אינן מסוגלות לכונן ממשל טוב מתוך עיון ובחירה, או שמא נגזר כי לעולם יהיו המבנים המדיניים של הבריות תלויים במקרה ובכוח הזרוע"⁷.

מעבר לכך, **הפדרליסט** בנוי בדרך של זיהוי בעיות וניסיון למתן פתרונות לבעיות אלו: **מהן הבעיות?** מרכיב היסוד של בחינה ביקורתית כזאת הוא ההסכמה על הבעיות המרכזיות שהחוקה אמורה להתמודד אתן. חלק מן הבעיות האלה משותפות לכל חברה, שכן הן מבוססות על טבע האדם ועל מאפיינים אוניברסליים של

דלה. הרשות המבצעת לא די שהיא מחלקת את הכיבודים, אלא היא גם המחזיקה בחרבו של הציבור. הרשות המחוקקת לא די שהיא חולשת על הארנק, אלא היא גם המכתיבה את הכללים המסדירים את חובותיו וזכויותיו של כל אזרח. לרשות השופטת, לעומת זאת, אין שום השפעה לא על החרב ולא על הארנק; אין היא חולשת לא על כוחה של החברה ולא על עושרה; ואין בידה להחליט על שום פעולה שהיא. באמת ובתמים אפשר לומר שאין לה לא **כוח** ולא **רצון**, אלא רק שיפוט; ובסופו של דבר היא חייבת להיות תלויה בסיועה של הזרוע המבצעת אפילו לשם מתן תוקף לפסיקותיה. כמה וכמה מסקנות חשובות מתבקשות מן ההשקפה הפשוטה הזאת על העניין. היא מוכיחה בצורה שאין לערער עליה כי הרשות השופטת היא החלשה ביותר, לאין ערוך, מבין שלוש מחלקות השלטון; שלעולם לא תוכל לתקוף בהצלחה אף לא אחת משתי האחרות; ושצריך לנהוג בכל הזירות האפשריות כדי להקנות לה את היכולת להתגונן מפני התקפותיהן. באותה מידה עצמה היא מוכיחה שאם גם לפרקים עלולים בתי-המשפט לדכא איש פרטי, לעולם לא תצמח מאותו כיוון סכנה לחירותם הכללית של הבריות¹².
 בדברים אלו מנסה המילטון להפיס את שומעיו הן מהחששות הכלליים בדבר עליונותה של הרשות השופטת על הרשות המחוקקת, והן מהחשש הקונקרטי לגבי האפשרות של פסילת חוקים שיצאו מתחת ידיה של הרשות המחוקקת על ידי הרשות השופטת. גישתו של המילטון באה לידי ביטוי, בסופו של דבר, בקביעה המפורשת בחוקה כי בית המשפט העליון יהיה רשות עצמאית ושווית-מעמד לנשיא ולקונגרס, ושהוא יוכל לתת פירוש מוסמך לחוקי ארצות-הברית. אמנם, החוקה עצמה אינה מקנה לבית המשפט העליון סמכות לבטל חוקים של הקונגרס, אולם במאמרי **הפרדליסט** יש דיון בשאלה זו, ונראה כי המילטון תמך בקיומה של סמכות כזאת¹³.
 דיון מעניין נוסף נדון במאמר 84 המסביר מדוע החוקה המוצעת אינה כוללת "מגילת זכויות". הכותבים התנגדו למגילת זכויות בשלב הראשון שכן סברו שראשית יש להסדיר את מסגרת השלטון הכללית ואת הבעיות המוסדיות. בינתיים התנחמו השוללים, ומחברי **הפרדליסט** היו ביניהם, במספר טעמים כגון העובדה שמגילת זכויות נכללת בחלק מהחוקות המדינתיות, וכן "שהחוקה מאמצת את המשפט המקובל ואת המשפט החקוק של בריטניה הגדולה במלואם, ובכך מובטחות במידה שווה עוד הרבה זכויות שאינן מבטאות בה"¹⁴. כידוע, החוסר במגילת זכויות הושלם כשלוש שנים לאחר מכן עם קבלתם של עשרת התיקונים הראשונים לחוקה בשנת 1791.

כאמור, הספר עוסק בהגות המדינית ותורת הממשל הלכה למעשה בנוגע לכל רשויות השלטון מתוך רצון לגבש השקפה כוללת לגבי הרעיונות והמנגנונים אשר אותם ראוי לכלול בחוקה. לכן, תרגומו המלא של החיבור לעברית מהווה תרומה חשובה לדיון האקדמי בנושאים בתחומי מדע המדינה והמשפט הציבורי. בנוסף, לא נוכל לסיים את הדיון בחיבור ללא שניצין בסיפוק את

חברות אנושיות: בכל אחת מהן יש חלוקה בין עשירים לעניים, בין בעלי ידע והשכלה ובין עובדי כפיים. רוב החברות נמצאות במצב של קונפליקט בין אינטרסים פנימיים והן חשופות לאיומים חיצוניים, ובכולן צריך להבטיח סדר ושלום⁸. **מהם הפתרונות לבעיות אלו?**
 מחברי **הפרדליסט** סברו, כי בידיהם מספר רעיונות חדשים, אשר לא נוסו על ידי קודמיהם, והם ביקשו לממשם הלכה למעשה. במאמר מס' 9 מזכירים הכותבים את העקרונות שמלומדי מדע המדינה הציעו בזמנו לשיפורם של המשטרים:

"כיום אנו מבינים היטב את כוחם של עקרונות שונים שלא היו ידועים כלל לקדמונים, או שנודעו להם רק באופן חלקי. החלוקה המסודרת של השררה למחלקות נבדלות; הנהגת איזונים ובלמים בחקיקה; הקמת בתי-משפט שהשופטים מכהנים בהם כל זמן שהם נוהגים כיאות; ייצוגם של הבריות בבית-המחוקקים על-ידי צירים שהם עצמם בוחרים בהם: כל אלה הם תגליות חדשות לגמרי, או תגליות שעיקר התקדמותן אל השלמות התרחשה רק בעת החדשה. אלה הם אמצעים, ואמצעים אדירי כוח, שמאפשרים לקיים את סגולותיו הטובות של השלטון הרפובליקני ולהפחית את פגמיו או למנוע אותם"⁹.

במאמרי **הפרדליסט** נטען כי החוקה המוצעת נותנת פתרון אופטימלי לבעיות המתעוררות. שזורים במאמרים ארבעה נימוקים החוזרים כמעט בכל מאמר: פתרונות רפובליקניים כמענה לסכנת הפופוליזם, היתרונות שברפובליקה גדולה ובה אוכלוסייה מגוונת, איזון הכוחות היריבים כפתרון מבני לסכנות הסייעתיות, וההכרחיות של ממשלה חזקה ונמרצת¹⁰. מאמרי **הפרדליסט** נוגעים לכל רשויות השלטון – בית-הנבחרים, הסנאט, הנשיא וכדומה. מעניין במיוחד הוא הדיון על הרשות השופטת. לאחר דיונים ארוכים בבעיה האוניברסלית הנוגעת לאופי המשחית של הכוח, חותר פובליוס לפתרון של חלוקת הכוח בין המוסדות השונים – הפרדת רשויות תוך איזון ובלימה. מצב זה מעורר את השאלה, מהם הכוחות והסמכויות שיש להפקיד בידי כל רשות? שאלה זו, העומדת בבסיס החיבור, היא בעלת אופי אקטואלי מתמיד (גם בישראל כמובן), אך בשל קוצר היריעה אין בידנו לשרטט את גישת המחברים בשלמותה. ובכל זאת, דיון קצר במעמדה ובסמכויותיה של הרשות השופטת יכול להדגים לקורא שורות אלה, את הרלוונטיות העצומה של החיבור. למעשה, קטעים אחדים מן החיבור הם כה רלוונטיים עד שפעמים, ללא ידיעה מוקדמת לגבי זהות הכותבים, נדמה כי הדברים נאמרו בפסק דין עדכני של בית המשפט העליון שלנו. עובדה זו היא ההופכת את הקריאה ב**פרדליסט** למרתקת¹¹. כך למשל, במאמר מס' 78, הפותח את הדיון ברשות השופטת, מסביר המילטון, בקטע קלאסי, מדוע אין לחשוש מכוחו של בית המשפט. הוא אומר: "כל המתבונן בתשומת לב במחלקות השונות של השלטון אינו יכול שלא לראות כי בממשלה שבה הן מופרדות זו מזו, תמיד תהיה הרשות השופטת, מטבע תפקידיה, הפחות מסוכנת לזכויות הפוליטיות של החוקה, משום שיכולתה לפגוע או לפגוע בהן תהיה

המדומה והכוזב

ספר זה הוא אסופת מאמרים מהעת הזו בעריכתו של פרופ' ארנון גוטפלד פרי עטם של חוקרים מישראל בני זמננו. עניינו של הספר הוא הדמוקרטיה האמריקנית וחוקתה. בהקדמה לספר מסביר פרופ' גוטפלד, כי: "החוקה האמריקנית אינה כליל השלמות, ובתקופות ארוכות בהיסטוריה האמריקנית שימשה מכשיר יעיל לדיכוי קבוצות מסוימות באוכלוסייה, אך בסיכומן של יותר ממאתיים שנות חוקה היא מהווה מכשיר שמבטיח לחלק נכבד מן העם האמריקני יותר זכויות ויותר אפשרויות לשמר את המסגרת דמוקרטית מאשר כל חוק יסוד אחר"¹⁸. עם כל הכבוד, על קביעה זו ניתן לחלוק. בהקשר להיקפה של רשימת הזכויות המוגנות, החוקה האמריקנית מיושנת ביחס לחוקות אחרות, מתקדמות יותר, כגון חוקות של מדינות שונות במערב אירופה. אחת הבעיות הבולטות בחוקה האמריקנית הוא היעדרן של זכויות כלכליות וחברתיות. ניתן אף לומר, כי זכויות אלו מנוגדות לרוח ההיסטורית של החוקה האמריקנית. היעדר זה בחוקה מהווה את אחת הסיבות (אף שקיימות סיבות חשובות נוספות אחרות) לפערים כלכליים עצומים, לאחוז גבוה של חסרי־בית (Homeless) לבעיות קשות במערכת החינוך הציבורי, להעדרה של מערכת בריאות ממלכתית ועוד. נראה, כי מנקודת מבטם של אמריקנים רבים אין כל רבותא בחוקה המפוארת, שכן הם מצויים במאבק יומיומי להישרדות. בקובץ המרשים לא הוקדש כל מאמר ביקורתי הנוגע בנושא חשוב זה ועל כך יש להצטער!

עם זאת, הספר כולל רשימה מכובדת של מאמרים מעניינים בנושאים מגוונים אחרים. מאמרו של פרופ' יהושע אריאלי (חתן פרס ישראל להיסטוריה משנת 1993) הפותח את הקובץ – "המורשת החוקתית של ארצות הברית"¹⁹ – מתאים לשמש מאמר מבוא, שכן הוא משרטט באופן כללי את היסודות הרעיוניים של החוקה. הכותב סבור, כי רעיונות החוקה לא היו מפנה דיקלי אלא פרי ניסיון נרכש שהושפע מרעיונות שנוגדו וגובשו לתורות מדיניות בעולם הישן.

מאמר כללי נוסף הוא מאמרו נשיא בית המשפט העליון, אהרן ברק – "החוקה האמריקנית והמשפט הישראלי"²⁰. במאמר זה עומד הנשיא ברק על הדומה והשונה שבין החוקה האמריקנית לבין המהלך החוקתי הישראלי שעדיין לא נשלם. לדעתו, המייחד את המשפט הקונסטיטוציוני האמריקני הוא הביקורת השיפוטית שבית המשפט העליון מפעיל על חוקתיות החוק. מאפיין זה וכן מנגנונים נוספים בחוקה צריכים לשמש השראה אך אין להעתיקם. זהו "לימוד שאין בו חיקוי"²¹. נקודת המוצא של המאמר הוא המשפט האמריקני, אך ניכר שדאגתו של הנשיא ברק נוגעת לפיתוח המשפט הישראלי ולעיצוב התפיסות החוקתיות של "החוקה" הישראלית העתידית. את המאמרים בספר ניתן לחלק לשתי קבוצות. הקבוצה הראשונה כוללת מאמרים משפטיים מובהקים, וביניהם (פרט לשני הראשונים הנזכרים לעיל): "עקרונות הפרדת הרשויות ותביעת מרברי נגד מדיסון"

המבוא המקיף (52 עמודים כולל הערות) שחובר על ידי פרופ' רות גביון וד"ר אלן שפירא. המבוא מקיף מספר חלקים: החלק הראשון עוסק ברקע ההיסטורי לכתבת **הפדרליסט**; החלק השני עוסק בעקרונות החוקה והצדקתם על ידי **הפדרליסט**; החלק השלישי עוסק ב**פדרליסט** במבחן הזמן מנקודת מבט אמריקנית; הפרק הרביעי והאחרון להקדמה עוסק בלקחים הרלוונטיים בישראל מן הניסיון האמריקני. בעניין זה מנסים הכותבים להיות זהירים. הם סבורים, כי אחת התובנות העולות מן המהלך החוקתי באמריקה, ומהצדקתו בידי **הפדרליסט**, היא שחוקה טובה צריכה להתאים לצרכים של החברה שבה היא אמורה לפעול. לפיכך, לא רצוי לאמץ מרכיבים של ההסדרים האמריקניים, כגון משטר נשיאותי, לפני שבוחנים היטב אם יש דמיון רלוונטי בין הבעיות שהחוקה האמריקנית התמודדה עמן ובין אלה שעמן מתמודדת ישראל¹⁵. עם זאת הם סבורים, שהלקח המרכזי מן הניסיון האמריקני הוא שרצוי לקבל חוקה כדי לקבוע הבחנה ברורה בין כללי המשחק וערכי היסוד המשותפים לכל הציבור, מצד אחד, ובין פוליטיקה רגילה שבמסגרתה נאבקים על תפיסות הטוב של חלקים מן האוכלוסייה. ההבחנה הזאת נותנת משמעות לדמוקרטיה: כל צד, קבוצה או מפלגה ינסו לעגן את ההעדפות שלהם בחוק, ולשם כך ייאבקו בקבוצות האחרות. אולם כולם יחד יקבלו על עצמם מסגרת משותפת שתאפשר מידה מסוימת של לכידות ושל אמון הדדי באזרחות המשותפת. מבנה כזה יאפשר גם חינוך אזרחי משותף בלי לחייב כי בכל נושא תהיינה לציבור אותן העדפות. הוא יאפשר אפוא חיים של שותפות אזרחית בצד לגיטימיות לשונות פעילה של קבוצות שונות¹⁶.

בסיומו של המבוא המצוין עומדים גביון ושפירא על תרומתו של הציבור, והם אומרים כך¹⁷: "החוקה האמריקנית הצליחה כי הפכה לחלק חשוב מן 'הדת האזרחית' באמריקה. הליך אימוצה תרם תרומה משמעותית מאוד להצלחה. ומאמרי הפדרליסט הפכו לקלסיקה מפני שהם מפרשים את הנחות היסוד על טבע האדם ועל טבע החברה האנושית והמוסדות הפוליטיים, וכוללים גם התייחסות לגורמים שהגבירו את סיכוייה של החוקה הצלחית. חלק מן הגורמים האלה מיוחדים לארצות־הברית. אולם חלק עיקרי בהם נכון לגבי אנשים וחברות בכל המקומות ובכל הזמנים. מובן מאליו כי אף חוקר של החברה האמריקנית אינו יכול להתעלם מן החומר הזה, אך ההישג הגדול של החוקה ושל הפדרליסט הוא בכך שהם הפכו להיות חלק מנכסי צאן הברזל של התרבות האנושית כולה". לספר מצורפים נספחים חשובים ומאירי עיניים כגון הערות ביוגרפיות לגבי שלושת הכותבים (המילטון, מדיסון וג'יי), תקנות הקונפדרציה (המסמך הפדרלי שקדם לחוקה ושהוחלף על ידה) ומסמכים היסטוריים נלווים אחרים לחוקה, כמו גם גרסה עברית של החוקה על כל תיקוניה.

ג. הדמוקרטיה האמריקנית – הממשי,

מאת פרופ' ארנון גוטפלד; "חוקה וחירום: שימוש בסמכויות לשעת חירום בהיסטוריה האמריקנית" מאת ד"ר אורן גרוס; "החוקה האמריקנית ומעמד האישה: רקע, מסמכים והערות" מאת ד"ר חגי הורביץ; ו"חופש הדיבור" מאת פרופ' ריצ'רד פולנברג, שהוא הכותב הלא-ישראלי היחיד באסופה זו.

הקבוצה השנייה כוללת מאמרים שהם היסטוריים בעיקרם, אף כי הניתוח המשפטי-חוקתי לא נפקד מהם. בין המאמרים: "חוקה, דמוקרטיה וגזענות במורשת ארצות הברית" מאת ד"ר חגי הורביץ²²; "רצח מנהיגים אמריקנים: טראומה, טרגדיה ומשמעות" מאת ד"ר אייל נווה²³; "קפיטליזם, קפיטליסטים והמלחמה בעבדות" מאת ד"ר מיכאל זכים²⁴; "צמיחת הפנדמנטליזם האמריקני, 1865-1925" מאת פרופ' יעקב אריאל²⁵; "אוניברסיטה משרתת: 'הדרך האמריקנית' לשמירת הדמוקרטיה הליברלית" מאת ד"ר אסתר יוגב²⁶; "תרומת הרטוריקה הפוריטנית לדמוקרטיה באמריקה" מאת ד"ר אביהו זכאי²⁷; ו"צמיחתה של רפובליקה חוקתית: השורשים הקולוניאליים של הדמוקרטיה האמריקנית" מאת גיורא קולקה²⁸.

יפים לסיכום דברי העורך בהקדמה לקובץ: "חברות דמוקרטיות רבות חולקות בעיות משותפות; המאמרים בקובץ מתארים את הבעיות השונות שעמדו בפני הדמוקרטיה הגדולה שבהן ואת דרכי התמודדותה עמן. הניתוחים והמסקנות מהווים לקח חשוב לחברה דמוקרטית אחרת, השונה מאוד מארצות הברית, אך גם היא מתמודדת עם רבים מן המכשולים הצצים בדרכה של דמוקרטיה חוקתית במשבר. לניסיון האמריקני השלכות חשובות על הדמוקרטיה הישראלית, דמוקרטיה הנתונה ללחצים רבים, ומחפשת תשובות לשאלות בסיסיות. הפתרונות האמריקניים לבעיות אלה הם אמנם תוצר של התנאים וההיסטוריה האמריקנית, ואינם יכולים לשמש לנוסחה קבועה לפתרון הבעיות שניצבות לפני החברה הישראלית, אך הלקחים שנלמדו בעקבות החוויה האמריקנית יכולים וצריכים לשמש חומר למחשבה"²⁹.

- * דוקטור למשפטים, מרצה בבית הספר למשפטים, המסלול האקדמי במכללה למינהל. מרצה מן החוץ באוניברסיטה העברית בירושלים ובמרכז הבינתחומי בהרצליה.
1. א' המילטון, ג' מדיסון וג' ג'יי **הפדרליסט** (א' חזוני עורכת, תשס"ב). הספר יצא לאור בהוצאת שלם ירושלים.
  2. א' גוטפלד (עורך) **הדמוקרטיה האמריקנית הממשי, המדומה והכוזב** (תשס"ב). הספר יצא לאור בהוצאת זמורה-ביתן יחד עם מערכת זמנים/אוניברסיטת תל-אביב.
  3. דבריהם של ר' גביון וא' שפירא מתוך ההקדמה למהדורה העברית של **הפדרליסט**, המילטון, מדיסון וג'יי, **לעיל** הערה 1, בע' יא-יב.
  4. דבריו של א' גוטפלד, מתוך ההקדמה לספר שבעריכתו, **לעיל** הערה 2, בע' 9.
  5. יש להעיר, כי כנגד העמדה של **הפדרליסט** עמדו אנטי-פדרליסטים. **הפדרליסט** משקף את הגישה הרפובליקאית שניצחה לבסוף ולא את "הדמוקרטיה ההשתתפותית" כפי שבאה לידי ביטוי בתפיסתו של ג'פרסון. על כך ראו במאמר הביקורת המוקדש ל**הפדרליסט** של צ' בטשא וא' בריכטה "פוליטיקה חוקתית הפדרליסט" **הארץ** 13.2.02. הכותבים מפנים לטענותיו של פרופ' ג'קסון טרנר מיון. על כך ראו: J.T. Main *The Anti-Federalists: Critics of the Constitution – 1781-1788* (1974) בספר זה ניתן ביטוי למאבק הגאוגרפי והמעמדי, בין הפדרליסטים והאנטי-פדרליסטים, בשלוש-עשרה המושבות לקראת אישור החוקה.
  6. ראו למשל ההסתמכות של נשיא בית המשפט העליון האמריקני, טאפט, על **הפדרליסט** בבואו לפרש את היקף סמכותו של הנשיא לפטר את אנשיו: *Myers v. United States*, 272 U.S. 52 (1926). וראו גם ר' גביון וא' שפירא בהקדמה, **לעיל** הערה 1, בע' יא, הערת שוליים 1.
  7. המילטון, מדיסון וג'יי, **לעיל** הערה 1, בע' 3.
  8. ר' גביון וא' שפירא בהקדמה, **שם**, בע' כג.
  9. **שם**, בע' 40.
  10. **שם**, בע' כד.
  11. עובדה היא, ש**הפדרליסט** תורגם ליותר מעשרים שפות, והופיע במאות מהדורות. בהקדמה למהדורה העברית מצוין (בע' יב), כי כבר בשנת 1792 תורגמו כל מאמרי **הפדרליסט** לצרפתית כדי לעזור למנהיגי צרפת לנסח חוקה בעקבות המהפכה. בתחילת המאה התשע-עשרה הוא תורגם לספרדית ולפורטוגזית כחלק מן הניסיונות הראשונים להקים משטרים דמוקרטיים בארגנטינה, במקסיקו ובברזיל. בהמשך הוא תורגם לגרמנית והיה חלק מן הוויכוח על הליברליזציה בימי "אביב העמים" בשנת 1848. בעקבות מלחמת העולם השנייה היה גל חדש של התעניינות ב**פדרליסט** במדינות כמו איטליה שחיפשו דרכים למסד משטרים דמוקרטיים יציבים. לאחרונה **הפדרליסט** היה לרב-מכר במדינות כמו פולין וצ'כוסלובקיה לאחר שהשתחררו מעולה של ברית-המועצות.
  12. המילטון, מדיסון וג'יי, **לעיל** הערה 1, בע' 388.
  13. ראו למשל דבריו של המילטון, **לעיל** הערה 1, בע' 389: "עצמאותם הגמורה של בתי-המשפט חיונית במיוחד בחוקה מוגבלת. במונח חוקה מוגבלת כוונתי לחוקה המכילה כמה חריגות מפורטות מסמכות החקיקה; למשל, שבית-המחוקקים לא יחוקק שום חוק מפקיע זכויות, שום חוק שתכולתו למפרע, וכיוצא באלה. אין לקיים הגבלות מסוג זה למעשה אלא באמצעותם של בתי משפט, שמחובתם להכריז כי כל החוקים הנוגדים את כוונתה המפורשת של החוקה בטלים ומבוטלים. בלעדי כן הרי כל הסיווגים של זכויות מיוחדות אינם ולא כלום". הסמכות של בית-המשפט לפסול חקיקה רגילה הנוגדת את החוקה נקבעה לבסוף בשנת 1803 בפסק-הדין המפורסם: *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803).
  14. המילטון, מדיסון וג'יי, **לעיל** הערה 1, בע' 427.
  15. **שם**, בע' לה.
  16. **שם**, שם.
  17. ר' גביון וא' שפירא בהקדמה, **לעיל** הערה 1, בע' מט.
  18. גוטפלד, **לעיל** הערה 2, בע' 17.
  19. **שם**, בע' 22.
  20. **שם**, בע' 81.
  21. **שם**, בע' 85.

22. ח' הורביץ "חוקה, דמוקרטיה וגזענות במורשת ארצות-הברית", **שם**, בע' 48.
23. א' נווה "רצח מנהיגים אמריקנים: טראומה, טרגדיה ומשמעות", **שם**, בע' 113.
24. מ' זכים "קפיטליזם, קפיטליסטים במלחמה בעבדות", **שם**, בע' 98.
25. י' אריאל "צמיחת הפנדמנטליזם האמריקני, 1865-1925", **שם**, בע' 172.
26. א' יוגב "אוניברסיטה משרתת: 'הדרך האמריקנית' לשמירת הדמוקרטיה הליברלית", **שם**, בע' 230.
27. א' זכאי "תרומת הרטוריקה הפוריטנית לדמוקרטיה באמריקה", **שם**, בע' 252.
28. ג' קולקה "צמיחה של רפובליקה חוקתית: השורשים הקולוניאליים של הדמוקרטיה האמריקנית", **שם**, בע' 286.
29. **לעיל** הערה 2, בע' 20.